XALQARO CHEGARALARARO MA'LUMOTLAR ALMASHINUVIDA MAXFIYLIKNI TA'MINLASH UCHUN HUQUQIY ASOSLAR: O'ZBEKISTON TAJRIBASI VA XALQARO STANDARTLAR TAHLILI

Adalaiti Abudurousuli

JIDU, Xalqaro huquq fakulteti,

magistrature talabasi

Xalqaro munosabatlar magistratura dasturi

Annotatsiya

Ushbu maqolada xalqaro chegaralararo ma'lumotlar almashinuvida shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlashning huquqiy mexanizmlari tahlil etiladi. Maqolada Yevropa Ittifoqining Umumiy ma'lumotlarni muhofaza qilish reglamenti (GDPR), Xitoyning Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qonuni (PIPL) hamda O'zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni solishtirma huquqiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston 2026-yilgi qonunchilik islohoti orqali xalqaro standartlarga yaqinlashish yo'lida muhim qadamlar qo'ygan, ammo bir qator tizimli bo'shliqlar hali ham mavjud. Maqolada milliy qonunchilikni xalqaro normalar bilan uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar:

chegaralararo ma'lumotlar uzatish, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, GDPR, O'zbekiston qonunchiligi, ma'lumotlar lokalizatsiyasi, xalqaro standartlar, raqamli suverenitet.

1. Kirish

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida shaxsiy ma'lumotlarning davlat chegaralaridan o'tib uzatilishi global miqyosda dolzarb huquqiy masalaga aylangan. Zamonaviy raqamli platformalar, moliya tizimlar va

tibbiy ma'lumotlar bazalari ma'lumotlarni milliy chegaralardan tashqarida saqlash va qayta ishlashni talab qilmoqda. Bu holat esa fuqarolarning ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash va turli davlatlar qonunchiligini muvofiqlashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ham raqamli transformatsiya jarayonida faol qatnashib, 2019-yilda «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi qonunni qabul qildi va 2026-yil mart oyida uni yangiladi. Biroq milliy qonunchilik bilan xalqaro standartlar o'rtasidagi muvofiqlik masalasi hali to'liq hal etilmagan. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekiston tajribasini xalqaro me'yorlar bilan solishtirish va sohani takomillashtirish uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada qiyosiy-huquqiy tahlil usuli qo'llanilgan. Tadqiqot ob'ekti sifatida uchta asosiy huquqiy tizim tanlangan: Yevropa Ittifoqi (GDPR), Xitoy (PIPL) va O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi. Solishtirma tahlil quyidagi mezonlar asosida amalga oshirilgan: ma'lumotlarni uzatish shartlari, lokalizatsiya talablari, nazorat mexanizmlari va sanksiyalar tizimi. Bundan tashqari, BMT, OECD va Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi bo'yicha Konventsiya (Konventsiya 108+) hujjatlari ham tahlil qilingan.

3. Xalqaro huquqiy asoslar

3.1. GDPR: Yevropa modeli

Yevropa Ittifoqining 2018-yilda kuchga kirgan GDPR chegaralararo ma'lumotlar uzatishning oltin standarti sifatida tan olingan. GDPR 44–50-moddalari asosida Yevropa Iqtisodiy Makonidan (EIM) tashqariga ma'lumot uzatish faqat qat'iy shartlar bajarilgandagina ruxsat etiladi. Bu shartlarga: yetarli darajada himoya kafolati mavjud mamlakatlarga uzatish (adequacy decision), standart shartnoma bandlari (Standard Contractual Clauses – SCC) va majburiy korporativ qoidalar (Binding Corporate Rules – BCR) kiradi.

Yevropa Ittifoqi 2026-yil holatiga ko'ra 15 mamlakatni yetarli darajada himoya kafolati mavjud deb tan olgan. 2023-yilda AQSh bilan «Ma'lumotlar

maxfiyligi tizimi» (EU-US Data Privacy Framework) tuzildi. 2023-yilda Meta kompaniyasi GDPR talablarini buzgani uchun 1,2 milliard evro miqdorida jarima to'lashga mahkum etildi — bu xalqaro hamjamiyatga qoidalarning qanchalik qat'iy ekanligini namoyon etdi.

3.2. Xitoy PIPL modeli

Xitoyning 2021-yilda qabul qilingan «Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qonuni» (PIPL) ma'lumotlar lokalizatsiyasiga va davlat nazoratiga kuchli e'tibor qaratadi. PIPL bo'yicha muhim infratuzilma operatorlari ma'lumotlarni Xitoy hududida saqlashi shart. Xorijga uzatish uchun davlat xavfsizligi baholash, sertifikatlash yoki standart shartnomalarga rioya qilish talab etiladi. Bu model «raqamli suverenitet» kontseptsiyasiga asoslanib, davlat manfaatlarini shaxs huquqlaridan yuqori qo'yadi.

3.3. BMT va OECD ko'rsatmalari

BMT Savdo va taraqqiyot konferentsiyasi (UNCTAD) ma'lumotlar tarqatilishini milliy rivojlanishning asosiy omili sifatida belgilab, barcha davlatlarni milliy ma'lumotlarni himoya qilish qonunlarini qabul qilishga da'vat etadi. OECD Maxfiylik bo'yicha ko'rsatmalar (2013) va Konventsiya 108+ (Yevropa Kengashi) esa ma'lumotlar erkin oqimi va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi universal asoslar hisoblanadi. Ushbu hujjatlar ma'lumotlar uzatishda maqsadlilik, zaruriylik va mutanosiblik tamoyillarini talab qiladi.

4. O'zbekiston qonunchiligi tahlili

4.1. Asosiy huquqiy bazasi

O'zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni (2019-yil, O'RQ-547) mamlakatning ma'lumotlar himoyasi sohasidagi asosiy normativ hujjati hisoblanadi. Qonun ma'lumotlarning maxfiyligi, aniqligi va himoya qilinganligi tamoyillarini belgilaydi. 15-modda transchegaraviy uzatishni tartibga solib, uni milliy xavfsizlik va fuqarolar manfaatlarini himoya qilish

maqsadida cheklash yoki taqiqlash imkonini beradi. Xalqaro shartnomalar ichki qonunchilikdan ustun turadi degan muhim norma ham o'rin olgan.

4.2. 2026-yilgi islohot: yangi bosqich

2026-yil 26-martda «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi qonunga kiritilgan muhim o'zgartirishlar O'zbekistonning xalqaro standartlarga yaqinlashish yo'lidagi muhim qadami bo'ldi. Yangi 27.1-moddaga ko'ra quyidagi ma'lumotlar majburiy ravishda O'zbekiston hududida saqlanishi belgilandi:

– biometrik ma'lumotlar;
– genetik ma'lumotlar;
– telekommunikatsiya operatorlari abonentlarining ma'lumotlari.

Qolgan turdagi ma'lumotlarni xorijda saqlash va qayta ishlashga ma'lum shartlar asosida ruxsat berildi: xorijiy davlat yetarli himoya darajasiga ega bo'lishi; operator standart shartlar yoki korporativ qoidalar joriy etishi; xalqaro standartlarga rioya qilinishi shartlari bajarilishi lozim.

Bu islohot muhim iqtisodiy oqibatlarga ham ega. Mutaxassislar fikricha, aynan transchegaraviy ma'lumot uzatishdagi cheklovlar sababli PayPal, Google Pay va Apple Pay kabi xalqaro to'lov xizmatlari O'zbekiston bozoriga kirib kela olmagan edi. Yangi qonun ushbu to'siqni sezilarli darajada kamaytirishi kutilmoqda.

4.3. Mavjud bo'shliqlar

O'zbekiston qonunchiligi bir qator jihatdan xalqaro standartlardan hali ham orqada qolmoqda. Birinchidan, «yetarli himoya darajasiga ega mamlakatlar» ro'yxatini shakllantirish mexanizmi hali to'liq ishlab chiqilmagan. Ikkinchidan, ma'lumotlar himoyasi sohasidagi mustaqil nazorat organi (ma'lumotlar himoyasi inspektori yoki komissiyasi) tashkil etilmagan. Uchinchidan, sanksiyalar tizimi GDPR darajasiga nisbatan sezilarli darajada zaifroq. To'rtinchidan, Transfer Impact Assessment (TIA) — uzatishdan oldingi ta'sir baholash mexanizmi qonun hujjatlarida ko'zda tutilmagan.

5. Solishtirma tahlil: uch model

Uch huquqiy tizim solishtirmasiga ko'ra, O'zbekiston modeli GDPR va PIPL o'rtasidagi o'rta yo'lni tutmoqda. Ma'lumotlar lokalizatsiyasi borasida O'zbekiston Xitoyga yaqinroq (ayrim toifalar uchun majburiy lokalizatsiya), biroq umuman xorijda saqlashga ruxsat berish bo'yicha GDPRning moslashuvchan yondashuviga ham moyillik sezilib qolmoqda. Nazorat mexanizmlari bo'yicha esa O'zbekiston hali ham GDPR (mustaqil Data Protection Authority) va PIPL (Milliy Internet axborot idorasi nazorati) modellaridan sezilarli darajada farq qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli transchegaraviy ma'lumotlar almashinuvi tizimi uchta element birlashmasi zarur: aniq huquqiy kafolatlar, mustaqil nazorat organi va ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama shartnomalar tizimi. O'zbekistonda birinchi element shakllanish jarayonida, ikkinchi va uchinchi elementlar esa hali to'liq rivojlanmagan.

6. Tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

– Mustaqil ma'lumotlar himoyasi organi tashkil etish. Yevropa tajribasiga asosan, mustaqil nazorat organi (Data Protection Authority) qonunchilik talablarini samarali amalga oshirishni ta'minlaydi va fuqarolarga shikoyat qilish huquqini beradi.

– Yetarli himoya darajasiga ega mamlakatlar ro'yxatini rasmiy shakllantirish. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ushbu ro'yxatni tezkor tasdiqlashi va uni muntazam yangilab borishi lozim.

– Ikki tomonlama shartnomalar tizimini rivojlantirish. Birinchi navbatda asosiy savdo-iqtisodiy hamkorlar (Rossiya, Xitoy, Yevropa Ittifoqi, Qozog'iston) bilan ma'lumotlar almashinuvi to'g'risida shartnomalar tuzish maqsadga muvofiq.

– Transfer Impact Assessment (TIA) mexanizmini joriy etish. Xalqaro uzatishlardan oldin ta'sir baholash talabi qonunga kiritilishi zarur.

– Sanksiyalar tizimini kuchaytirish. Qoidabuzarliklar uchun aniq, deterrent (saqlantiruvchi) sanksiyalar belgilanishi lozim.

7. Xulosa

Xalqaro chegaralararo ma'lumotlar almashinuvini huquqiy tartibga solish zamonaviy xalqaro munosabatlar va raqamli iqtisodiyotning asosiy muammolaridan biriga aylangan. GDPR global andoza sifatida o'z o'rnini mustahkamlagan bo'lsa-da, turli davlatlar o'z milliy manfaatlari va rivojlanish bosqichiga mos modellarni shakllantirmoqda.

O'zbekiston 2026-yilgi islohot bilan muhim qadamlar qo'ydi: lokalizatsiya talablari aniqroq belgilandi, shartli xorijiy saqlashga ruxsat berildi. Biroq mustaqil nazorat organi, ta'sir baholash mexanizmi va kuchli sanksiyalar tizimining yo'qligi qolgan bo'shliqlardir. Mamlakat xalqaro raqamli iqtisodiyotga to'liq integratsiyalashuvi uchun ushbu yo'nalishlarda qonunchilik islohotlarini davom ettirish zarur.

Kelgusidagi tadqiqotlarda O'zbekistonda ma'lumotlar almashinuviga oid qonunchilikni amalda qo'llash holatlari va sudlov amaliyoti tahlili alohida e'tiborni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni, O'RQ-547-son, 02.07.2019. – https://lex.uz/acts/-4396419
2. O'zbekiston Respublikasi «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar, 26.03.2026.
3. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation – GDPR). Official Journal of the European Union, L 119, 4.5.2016.
4. Personal Information Protection Law of the People's Republic of China (PIPL), adopted 20 August 2021, effective 1 November 2021.
5. Council of Europe Convention 108+ for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (Modernised Convention), 2018.

6. OECD Privacy Framework: Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data. OECD Publishing, 2013.
7. UNCTAD. Data Protection and Privacy Legislation Worldwide. United Nations Conference on Trade and Development, 2023.
8. Schrems M. Facebook Ireland Limited va Maximillian Schrems, C-311/18 (Schrems II), Yevropa Adliya Sudi, 2020.
9. Chron.uz. O'zbekistonda shaxsiy ma'lumotlar qonuni yangilandi, 27.03.2026. – https://chron.uz
10. DPO Consulting. Cross-Border Data Transfers: A Global Guide to Compliance, 2025. – https://www.dpo-consulting.com